

NYILVÁN TARTANAK¹

A CIGÁNY SZÓ EMBERI JOGI VONATKOZÁSAI

„A klasszifikációs rendszerek minden bizonnyal röbbit mondanak a „klasszifikátorokról”, mint a „klasszifikáltakról”.²

A meghatározott nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozásnak az egyén identitásához való viszonya történetileg jelentősen változott. Peter Berger³ szerint a premodern ember a becsület, míg a modern ember a méltóság fogalmával jellemezhető. Míg a hierarchikusan rendezett premodern társadalmakban Berger szerint „a becsületbeli kötelezettségek eltérők az egyének különböző csoportjai, különösen a férfiak és a nők számára”, – s tegyük hozzá: az etnikailag tagolt társadalmakban a különböző etnikai csoportokhoz tartozók számára is –, addig a modern társadalmakban a hierarchikus szerveződés, a társadalmi pozíciót már az egyén születésekor meghatározó közösségek jelentőségének csökkenése arra vezet, hogy az egyén a továbbiakban nem elsődlegesen csoporttag, hanem elsődlegesen egyén. Cikkünk témájánál maradva: nem elsősorban egy adott nemzeti vagy etnikai kisebbség tagja, hanem méltósággal bíró ember; identitásának összetevői kevésbé határozódnak meg a születésekor, inkább önmaga alakítja azokat. („Ellentétben a becsülettel – írja Berger – a méltóság mindig a társadalmilag kikényszerített szerepektől és normáktól megfosztott belső humanitáshoz kötődik.”⁴) A modern jogrendszerek ezért a minden emberi lényt megillető méltóság fogalmát ismerik el az egyént csak a közösség tagjaként megillető becsület fogalma helyett: az állam dolga elsősorban az egyén jogainak biztosítása, s nem annak firtatása, hogy az egyén milyen közösség tagjaként tart igényt ezekre a jogokra. Ám ha az egyén szabadon nyilvánítja ki közösséghez tartozását, s nem valamely külső hatalom azonosítja valamely közösség tagjaként, akkor joga van ahhoz is, hogy az állam ezt a nyilatkozatát tiszteletben tartsa. A liberális demokrácia biztosítja az egyén számára az önmeghatározás és önkifejezés választásának szabadságát⁵. Így van ez a mai ma-

gyar jog szerint is: a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló 1993. évi LXXVII. törvény rögzíti, hogy valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga.

KI A CIGÁNY?

A cigánysággal foglalkozó szociológiai és más társadalomtudományi munkákban a kutatás tárgyát (a cigány kisebbséghez tartozó polgárok kisebb vagy nagyobb körét) eltérő definíciók alapján határozzák meg, alapvető módszertani nehézség – az alapsokaság ismeretének hiánya miatt – a mintaválasztás. A szakemberek becslésen alapuló adatai között nagy eltérések vannak, egy-egy településen belül is eltérően jelölik meg az ott élő cigány lakosság számát.

A társadalomtudományok elfogadott megállapítása az, hogy a cigányság nem homogén etnikum, ahogy a cigány kultúra, életmód és identitás sem történelem feletti, állandó és körülhatárolható fogalom⁶.

A népjóléti Minisztérium család-, gyermek- és ifjúságpolitikai főosztály családpolitikai osztálya által 1993-ban kezdeményezett felmérés⁷ kétféle adatfelvételt vett alapul, a család (egy tagja) és a gyermekek kikérdezését. A családokat „helyi szakember” (családsegítő, pedagógus, vagy önkormányzati dolgozó) választotta ki és kérdezte (nem világos, hogy a kérdezők a felmérés szempontjából milyen terület szakemberei? Az adatfelvétel értő-e, netán cigányügyi szakértők?). A gyerekek kiválasztása úgy történt, hogy az adott településen minden 5. és 6. osztályos gyerekkel kitöltették a kérdőívet iskolai tanórán, és a kitöltés után a *pedagógus jelölte be*, hogy cigány vagy nem cigány gyerek volt a

A MODERN JOGRENDSZEREK EZÉRT A MINDEN EMBERI LÉNYT MEGILLETŐ MÉLTÓSÁG FOGALMÁT ISMERIK EL AZ EGYÉNT CSAK A KÖZÖSSÉG TAGJAKÉNT MEGILLETŐ BECSÜLET FOGALMA HE- LYETT: AZ ÁLLAM DOLGA ELSŐ- SORBAN AZ EGYÉN JOGAINAK BIZTOSÍTÁSA, S NEM ANNAK FIR- TATÁSA, HOGY AZ EGYÉN MILYEN KÖZÖSSÉG TAGJAKÉNT TART IGÉNYT EZEKRE A JOGOKRA.

válaszadó. A bejelölés szempontjairól nem szól a felmérés.

A Központi Statisztikai Hivatal 1993-ban országos reprezentatív felmérést végzett a cigány *etnikumhoz* tartozó népesség helyzetéről, életviszonyairól⁸. A statisztikusok az életközösségek vizsgálatából indultak ki. A számlálóbiztosok a háztartásokat életvitel szerint osztályozták, megkülönböztettek cigány életvitelű, átmeneti (bizonytalan) és nem cigány életvitelű háztartásokat. A felmérés eredményeit összegző tájékoztatóban a módszertani kérdések között az szerepel, hogy a számlálóbiztos „helyismerete és helyszíni tapasztalatai alapján – a kérdőíven rögzített nemzetiségi, anyanyelvi és nyelvismereti információktól függetlenül – az életvitel, életforma alapján három csoportba sorolta az összeírt lakásban lakókat: – cigány életvitelű közösség, ha az együttélő személyek cigány származásúak, a cigány kultúrát és hagyományokat ápolják; – átmeneti életvitelű közösség, ha nem állapítható meg, de egyértelműen nem is zárható ki a közösség tagjainak, illetve egy részüknek vérségi vagy életviteli kötődése a cigánysághoz; – nem cigány életvitelű közösség, ha a számlálóbiztosnak az a benyomása, hogy a lakásban lakók között cigány származású, cigányokra jellemző életmódot folytató személy nincs.”⁹

Több szempontból is ellentmondásos ez a módszertani meghatározás: a számlálóbiztosok helyismeretük és helyszíni tapasztalataik alapján – a *nemzetiségi, anyanyelvi és nyelvismereti információktól függetlenül* –, az életvitel, életmód szerint osztályozták, az életvitelt azonban származás, kultúra- és hagyományápolás alapján határozták meg. Ugyanakkor – szintén a módszertani fejezetben – elismeri a KSH, hogy „a népszámlálási adatok egyik problémája, hogy a válaszok az egyénre vonatkoznak, nem vehetik figyelembe az együtt élő közösség – család, háztartás – szokásait, életmódját, a közösség múltját, felmenőit stb. Nincs lehetőség továbbá a népszámlálási adatok alapján az egyének és a közösség kulturális igényeinek, népszokásainak vizsgálatára.”¹⁰

Ennél is kétségesebb az a vizsgálati módszer, amelyre a szóban forgó KSH-kiadvány hivatkozik: az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának 1971. évi reprezentatív felmérésekor azt tekintették cigánynak, akit a nem cigány környezete cigánynak tartott¹¹. Ezek a példák jól mutatják, hogy a társadalomtudományok milyen nehéz helyzetben vannak,

amikor egy ilyen összetett, szociológiai jelenséget – egyének és közösségek kisebbségi identitását – próbálják leíró kategóriákkal meghatározni.

A bemutatott példákban szereplő, helyenként „szemlesütő” módszertani megoldások ismeretében elfogadjuk *Stuart Hall*¹² megállapítását, miszerint: „A rassz *diszkurzív* kategória, nem pedig biológiai, azaz azoknak a beszédmódoknak, reprezentációs rendszereknek és társadalmi gyakorlatoknak (diskurzusok) a szervező kategóriája, amelyek a fizikai vonások laza, gyakran meghatározhatatlan különbségeit – bőrszín, a haj állaga, fizikai és testi tulajdonságok stb. – *szimbolikus jelölökként* használják, hogy két csoportot társadalmilag megkülönböztessenek egymástól.”

A társadalomtudományokhoz képest könnyebb helyzetben van a magyar jog, amely nem leírni akarja a cigányságot, hanem megszüntetni az e kisebbséggel szembeni diszkriminációt. A hatályos jog világos kiindulást ad: cigány az, aki annak vallja magát. Az adatvédelmi biztos irodája által vizsgált állampolgári panaszokon alapuló ügyek és konzultatív beadványok tapasztalatai számos elméleti és jogalkalmazásbeli kérdést vetettek fel, ezeket kíséreljük meg a következőkben összefoglalni.

AZ ADAT ÚTJA

Az alkotmány 59. § (1) bekezdése rendelkezik arról, hogy a Magyar Köztársaságban mindenkit megillet a jó hírnévhez, a magánlakás sérthetetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog.

A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (a továbbiakban: Avtv.)

alapján személyes adat a meghatározott természetes személlyel kapcsolatba hozható adat, valamint az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés. A személyes adatok különösen védett körét képviselik a különleges adatok, köztük a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok. Az Avtv. szerint a különleges adatok kezeléséhez (kezelésnek minősül az adatok felvétele és tárolása, feldolgozása, továbbítása és nyilvánosságra hozatala is) törvényi felhatalmazás vagy az érintett írásbeli hozzájárulása szükséges.

A törvényi felhatalmazás alkotmányossági követelményeivel kapcsolatban figyelmet érdemel az Alkot-

BÁR EGYETLEN ÁLLAMI SZERV SEM TARTHATJA NYILVÁN JOGSZERŰEN AZ ÉRINTETT BELEGYEZÉSE, VAGY TÖRVÉNYI RENDELKEZÉS HIÁNYÁBAN AZ ETNIKAI HOVATARTOZÁSSAL KAPCSOLATOS ADATOKAT, ELŐFORDULHATNAK OLYAN ESETEK, AMIKOR MÉGIS INDOKOLT AZ ETNIKAI HOVATARTOZÁSRA UTALÓ ADATOK KEZELÉSE, NYILVÁNOSÁGRA HOZATALA.

mánybíróság 15/1991. (IV. 13.) AB sz. határozata, mely szerint az adatkezelést lehetővé tevő bármely jogszabály csak akkor felel meg az Alkotmány 59. §-ának, „ha garanciákat tartalmaz arra nézve, hogy az érintett személy az adat útját a feldolgozás során követni, és jogait érvényesíteni tudja. Az erre szolgáló jogintézményeknek tehát biztosítaniuk kell az érintett beleegyezését a feldolgozásba, illetve pontos garanciákat kell tartalmazniuk azokra a kivételes esetekre nézve, amikor az adatfeldolgozás az érintett beleegyezése (esetleg tudta) nélkül történhet. E garanciális jogintézményeknek tehát – az ellenőrizhetőség érdekében is – objektív korlátok közé kell szorítaniuk az adat útját”.

A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Közalapítvány kuratóriumának elnöke a következő kérdések megválaszolásához kért segítséget az adatvédelmi biztostól: van-e joga a kuratóriumnak olyan pályázati adatlap elfogadására, amely nyílt kérdést tartalmaz a kisebbségi hovatartozásról, és kizárható-e a pályázó, ha erre a kérdésre nem válaszol? A kuratórium elnöke beszámolt arról, hogy tudomásuk szerint kisebbséghez nem tartozó tanulók is szoktak pályázatot benyújtani tanulmányaik támogatására, a közalapítvány célja és feladata viszont a nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozók támogatása.

Az adatvédelmi biztos állásfoglalásában a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény* 7. § (1) bekezdéséből indult ki, amely úgy rendelkezik, hogy valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga, a kisebbségi csoporthoz tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető. Az Avtv. alapján a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra vonatkozó adat különleges adatnak minősül, azaz csak akkor kezelhető, ha az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul, vagy azt törvény elrendeli. A kisebbségi hovatartozásra vonatkozó kérdés szerepeltetése a támogatások elnyerését célzó pályázati adatlapokon az alábbi indokok miatt nem sérti az Avtv. és a kisebbségi törvény előírásait.

A pályázatokon való részvételre senki sem kötelezhető. A kisebbségi pályázati programok célja a kisebbségekhez tartozók támogatása. A pályázatot elbíráló szervezet szabályzatától, mérlegelésétől függ, hogy kizárja-e a pályázatból azokat, akik nem nyilatkoznak kisebbségi hovatartozásukról, vagy nem vállalják magukat valamely kisebbséghez tartozónak. Ebben az esetben a kizárás nem kifogásolható, mivel a pályázóktól elvárható, hogy az ilyen programokban történő részvétel során – nem a nyilvánosság, de az

A PÁLYÁZÓKTÓL ELVÁRHATÓ, HOGY AZ ILYEN PROGRAMOKBAN TÖRTÉNŐ RÉSZVÉTEL SORÁN – NEM A NYILVÁNOSSÁG, DE AZ ELBÍRÁLÓ SZERV ELŐTT – VÁLLALJÁK HOVATARTOZÁSUKAT.

elbíráló szerv előtt – vállalják hovatartozásukat. Az adatvédelmi biztos felhívta azonban a figyelmet arra, hogy az adatkezelő köteles betartani az adatkezelésre, adatbiztonságra vonatkozó szabályokat, s tiszteletben kell tartania az adatkezelés célhoz kötöttségének elvét is: a pályázókat tájékoztatni kell arról, hogy a hova-

tartozásukra vonatkozó adatra a pályázat elbírálásához van szükség. A tájékoztatóban az adatkezelőnek (a pályázat kiírójának) nyilatkoznia kell arról, hogy ezt az adatot nem továbbítja, mások számára nem teszi hozzáférhetővé, továbbá arról is, hogy a pályázat elbírálását követően – a célhoz kötöttség követelményeit tiszteletben tartva –, mikor fogja törölni az adatot.¹³

Az adatvédelmi biztos irodája már több olyan tárgyú panaszt vizsgált, melyben utóbb kiderült, hogy a rendőrségi tájékoztatással ellentétben az – addig ismeretlen – elkövető valójában nem is volt cigány származású, csak a szemtanúk az átlagosnál sötétebb bőrszíne miatt annak gondolták.

A *bűnügyi és igazságügyi tájékoztatás szabályait* még ma sem törvény, hanem miniszteri rendelet (10/1986. (IX. 1.) IM–BM együttes rendelet) állapítja meg, amely több pontjában alkotmányellenes, ezért az adatvédelmi biztos a jogalkotónál kezdeményezte felülvizsgálatát. E rendelet általános rendelkezései körében a 3. § (4) bekezdésben az szerepel, hogy „A tájékoztatás során a kiskorú személy családi neve – kivéve, ha súlyos bűncselekményt követett el – csak kezdőbetűvel jelölhető, képmása és hangfelvétele pedig – a Ptk. 80. § (3) bekezdésében meghatározott eseten kívül – csak olyan módon közölhető, hogy a kiskorú ne legyen azonosítható.”

A büntető ügyekben szereplő nem kiskorú személyek nevééről – más rendelkezés, illetve tiltás hiányában – korlátozás nélkül lehet tájékoztatást adni. A különleges adatokról történő tájékoztatást e rendelet nem szabályozza. A szabályozatlanság miatt felmerült problémák orvoslása érdekében az adatvédelmi biztos 1996-ban megbeszélést kezdeményezett az ORFK akkori vezetőjével. Ennek hatására a főkapitány kiadott egy intézkedést, amelyben a kapitányságok figyelmét felhívta arra, hogy a személyiségi jogok védelme érdekében a sajtó tudomására hozott rendőrségi ügyekben az érintettek (gyanúsított, tanú) személyes adatait csak olyan terjedelemben közöljék, hogy személyük ne legyen azonosítható. A tájékoztatás mértéke az érintettek személyétől, lakóhelyétől, esetleges közszereplésétől függően eltérhet.

Szintén a bűnügyi tájékoztatással kapcsolatos hiányosságokat jelzik annak a vizsgálatnak az eredményei, amely a Roma Polgárjogi Alapítvány Válságkezelő és Jogvédő Irodájának kezdeményezésére indult.

A panaszos kisebbségellenes tartalmuk miatt kifogásolta a Népszavában 1996. július 27-én megjelent „Félkarú rablót keres a rendőrség” című cikkben szereplő kifejezéseket. A cikkben kifogásolt kijelentések a következők voltak:

– „A rendőrség körözi-t¹⁴ (20), valamint társát, akiről annyit tudni, hogy cigány származású és fél karja van.”

– „A másik támadóról a rendőrök jelenleg annyit tudnak, hogy egy félkarú cigány fiatalember ...”

Az Avtv 3. § (2) bekezdése szerint *különleges adat* akkor kezelhető, ha:

„a) az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul, vagy

b) a 2. § 2. a) pontjában foglalt adatok esetében, az nemzetközi egyezményen alapul, vagy Alkotmányban biztosított alapvető jog érvényesítése, továbbá a nemzetbiztonság, a bűnmegelőzés vagy a bűnüldözés érdekében törvény elrendeli;

c) egyéb esetekben azt törvény elrendeli.”

Az adatvédelmi biztos tájékoztatást kért a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányságtól arról, hogy az újságíróval a rendőrség munkatársai közölték-e a cikkben szereplő gyanúsított cigány származását. Válaszában a bűnügyi osztály vezetője elismerte, hogy a rendőrség közölte a sajtóval a gyanúsított cigány származását, de hozzáfűzte, hogy csak arról nyilatkoztak, amit a szemtanúk jegyzőkönyvbe mondtak. Az elkövetőkről igyekeztek minél részletesebb személyleírást adni, de nem állt szándékukban a cigány kisebbséghez tartozó polgárokat megsérteni.¹⁵

Az eset nyomán a Roma Sajtóközpont 1997 februárjában sajtótájékoztatót szervezett az adatvédelmi és a kisebbségi jogok országgyűlési biztosai részvételével. A biztosok a fentebb már ismertetett indokokra tekintettel kifejezték, hogy jogsértő, ha a rendőrség a körözéseknél vagy egyéb esetekben a személyleírásban népcsoportra, nemzetiségre vagy etnikumra utaló megjelölést használ.

Egy rádiós újságíró azzal a véleményével kereste meg az adatvédelmi biztos, hogy „hír vagy bűnügyi tudósítás szempontjából igenis lehetnek olyan esetek, amikor a szereplők (nemcsak az elkövetők) hovatartozása a megértés szempontjából fontos, ezért az általános szabály alól ilyenkor kivételt lehet, sőt kell tenni”.

Az adatvédelmi ombudsman ezzel a véleménnyel egyetértett, és emlékeztetett arra: nyilatkozataiban és állásfoglalásai-

ban nem állította, hogy az etnikai eredet megjelölése, vagy az arra való utalás általában és kivétel nélkül kerülendő volna. Bár egyetlen állami szerv sem tartalmaz nyilván jogszerűen az érintett beleegyezése, vagy törvényi rendelkezés hiányában az etnikai hovatartozással kapcsolatos adatokat, előfordulhatnak olyan esetek, amikor mégis indokolt az etnikai hovatartozásra utaló adatok kezelése, nyilvánosságra hozatala. Ha a sajtó beszámol például arról, hogy „hároméves, eltűnt cigány kislányt keres a rendőrség”, ebben az esetben az elveszett kisgyerek szüleinek hozzájárulásával az etnikai megjelölés nem jogsértő, és arra is alkalmas, hogy az előítéletes gondolkodást erősítse.¹⁶

EGY KÍSÉRLET BUKTATÓI

Az Országos Rendőr-főkapitány hivatalvezetője arról tájékoztatta az adatvédelmi biztos, hogy 1996. május 30-án a rendőrség és a roma kisebbség társadalmi szervezeteinek képviselői országos tanácskozást tartottak. A tanácskozáson felmerült az a probléma, hogy a cigány kisebbséghez tartozókat a büntető eljárások során – vallomásaik nem megfelelő jegyzőkönyvezése miatt – hátrányok érhetik. A tanúmeghallgatást vagy a gyanúsított kihallgatását végző nyomozó ugyanis az elmondottakat „önnön szókinszének felhasználásával” foglalja jegyzőkönyvbe, s mivel ez általában eltér a meghallgatott szóhasználatától, amikor más hatóság előtt ismét elő kell adnia mondanivalóját, megkérdőjeleződik a szavahihetősége. E felvetés alapján az országos rendőrfőkapitány úgy döntött, hogy kísérleti jelleggel három különböző megye egy-egy városában bevezetik a cigány kisebbséghez tartozók vallomásainak hangfelvételen történő rögzítését.

Az adatvédelmi ombudsman a kísérlet jogszerűségével kapcsolatban utalt arra, hogy a tanúkat és a gyanúsítottakat nemzetiségi hovatartozásukról nyilatkoztatni nem lehet, és az Avtv. alapján az etnikai hovatartozásra vonatkozó (különleges) adatok kezeléséhez az érintett írásban tett hozzájárulása szükséges. Az országos rendőrfőkapitány intézkedése ezekre nézve nem tartalmazott iránymutatást, ezért az ombudsman javasolta ilyen irányú kiegészítését. A hivatalvezető által írt iránymutatásban az szerepel,

„A RASSZ DISZKURZÍV KATEGÓRIA, NEM PEDIG BIOLÓGIAI, AZAZ AZOKNAK A BESZÉDMÓDOKNAK, REPRESENTÁCIÓS RENDSZEREKNEK ÉS TÁRSADALMI GYAKORLATOKNAK (DISKURZUSOK) A SZERVEZŐ KATEGÓRIÁJA, AMELYEK A FIZIKAI VONÁSOK LAZA, GYAKRAN MEGHATÁROZHATATLAN KÜLÖNBŐSÉGEIT – BŐRSZÍN, A HAJ ÁLLAGA, FIZIKAI ÉS TESTI TULAJDONSAGOK STB. – SZIMBOLIKUS JEJÖLŐKKÉNT HASZNÁLJÁK, HOGY KÉT CSOPORTOT TÁRSADALMILAG MEGKÜLÖNBÖZTÉSSENEK EGYMÁSTÓL.”

hogy „A kihallgatást végző, annak kezdetekor tájékoztatasa őket arról, hogy a már ismertett okokra tekintettel, lehetőség van vallomásuk hangfelvétellel történő rögzítésére”. Az ombudsman aggályosnak tartotta az „őket” meghatározást, ugyanis a kisebbségi törvény 7. § (1) bekezdés első mondata biztosítja azt, hogy: „Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez (a továbbiakban: kisebbséghez) való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga.”

A cigány kisebbséghez tehát nem külső (testi) jegyek, hanem önkéntes, belső vállalás alapján tartozik valaki. A jegyzőkönyvet vezető rendőrnek nincs mérlegelési joga arra nézve, hogy a vallomást tevő személy cigány kisebbséghez tartozó-e, vagy sem. Erre tekintettel minden vallomást tevő személyt tájékoztatni kell arról, hogy lehetőség van a cigány kisebbséghez tartozók vallomásának hangfelvételen történő rögzítésére, ezután a polgár nyilatkozhat arról, hogy kíván-e élni ezzel. Amennyiben igen, az adatvédelmi törvény hivatkozott rendelkezése alapján ezt írásban is meg kell erősítenie.

A rendőrségi eljárás során mind a nyilatkozat, mind pedig a hangfelvétel tekintetében szigorú adatkezelési-adatbiztonsági szabályokat kell érvényesíteni.

Az országos rendőrfőkapitány 1996 decemberében a kísérlet továbbfolytatását nem látta indokoltnak, ugyanis a tapasztalatok azt mutatták, hogy a kihallgatott személyek többsége bizalmatlan, sértett és feszélyezett volt, a kezdeményezés mögött rosszindulatot feltételezett, a tapasztalatokat összefoglaló beszámoló tanúsága szerint romlott a kontaktus a kihallgatott személy és a kihallgatást vezető között.¹⁷

A Bicskei Romák Kisebbségi Önkormányzata azal a panasszal fordult az adatvédelmi biztoshoz, hogy a városi önkormányzat képviselőtestülete által 1996. augusztus 15-én megtárgyalt „Szociális helyzetkép Bicske városában” című írásos beszámoló diszkriminatív kitételeket tartalmaz. A beszámolóban több helyen szerepelnek a cigányok nyilvántartására vonatkozó adatok a várandós kismamáktól kezdve az általános iskolásokig, a csecsemőktől a segélyezetttekig. Különösen sértőnek tartották a beszámoló azon kitételeit, melyek szerint a cigány családoknál „figyelmeztetnünk kell az anyákat, hogy tisztán hozzák a csecsemőket tanácsadásra. Nagyon sok esetben nemcsak a szegénység, de az igénytelenség és nemtörődömség is szerepet játszik ebben. Koszos a környezetük, székllettel, vízelettel teli Libero pelenkák hányódnak szanaszét, amik fertőző góccá válhatnak, meszelésnek évek óta nyoma sincs. A nincstelenség ellenére a szülők cigarettáznak, gyakori az alkoholizmus”.

A vizsgálat során a város jegyzője elismerte a jogsértést. Elmondta, hogy az önkormányzatnak nincs pénze átfogó szociális helyzetkép készíttetésére, ezért a jelentésben becsült adatok szerepelnek,

egyébként az önkormányzat és intézményei nem rendelkeznek nyilvántartásokkal a cigány lakosságról. A jelentés a cigányok érdekében készült, azért, hogy a képviselőtestület tájékoztatást kapjon arról: mely területekre kell csoportosítani a költségvetési előirányzatokat. A beszámolóban az adott területtel foglalkozó szakemberek közvetlen tapasztalata alapján kialakult véleményeket összesítették. Az adatvédelmi törvényt sértő adatok bekerültek az anyagba, de ezek az adatok nem szerepelnek az érintett intézmények nyilvántartásaiban.

Az ügy vizsgálata során az adatvédelmi ombudsman megállapította, hogy indokolt aggodalomra adhat okot a cigány kisebbséghez tartozók szám szerinti szerepeltetése a beszámoló különféle táblázataiban. A biztos felszólította a jegyzőt a beszámolóban szereplő kifogásolt adatok törlésére, ennek a jegyző eleget tett.¹⁸

Az adatvédelmi biztos állásfoglalását kérte a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa egy önkormányzati óvodában és egyes általános iskolákban folyó adatkezelésekkel kapcsolatban. A nemzeti és etnikai jogok kisebbségi biztosa a helyi cigány települési önkormányzat képviselői keresték meg azzal, hogy a városban működő egyes oktatási és nevelési intézmények nemzeti, etnikai kisebbségi nevelési rendszert, illetve felzárkóztató programot vezetnek be. A programban azonban csak az a gyermek vehetett részt, akinek szülei olyan nyilatkozatot tölthettek ki, amely a következő szövegrészt tartalmazta: „igénylem, hogy gyermekem az általános iskola által a cigány etnikumhoz tartozó általános iskolai tanulók részére szervezett felzárkóztató oktatásban és nevelésben részesüljön, amely az MKM által jóváhagyott kisebbségi, nevelési oktatási program alkalmazásával folyik”. A kisebbségi biztos arról kérte az adatvédelmi biztos állásfoglalását, hogy a nyilatkozat sérti-e az Avtv. rendelkezéseit, amelyek szerint a nemzeti és etnikai hovatartozásra vonatkozó személyes adatok különleges adatnak minősülnek, s csak az érintett írásbeli hozzájárulása alapján, az Alkotmányban biztosított alapvető jog érvényesítése érdekében, vagy egyéb, a törvény által megállapított esetekben kezelhetők.

Az adatvédelmi biztos válaszában úgy foglalt állást, hogy a kérdéses űrlap használatának megítélése döntően az indított program jellegétől függ. Az Alkotmány 70/A. § (3) bekezdése szerint „a Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölését célzó intézkedésekkel segíti”. A nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvény 45. § (2) bekezdése alapján „a cigány kisebbség iskolázottságbeli hátrányainak csökkentése érdekében sajátos oktatási feltételek teremthetők”. Ezen

törvényhelyek az állásfoglalás szerint lehetővé teszik felzárkóztató program indítását kifejezetten a cigány kisebbséghez tartozók számára. A Nektv. már idézett 7. § (1) bekezdése szerint „valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga”. Abban az esetben tehát, ha az adott program a cigány kisebbség hátrányainak csökkentését célozza, a programban az e kisebbséghez tartozók vehetnek részt; azt pedig, hogy ki tartozik e kisebbséghez, a Nektv. szerint az illető személyes nyilatkozata szerint kell megítélni. Az Avtv. 2. § (2) bekezdése alapján a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra vonatkozó személyes adatok különleges adatnak minősülnek. Az Avtv. 3. § (2) bek. a) pont szerint ezek az adatok az érintett írásbeli hozzájárulásával kezelhetők. E hozzájárulás egy módja lehet a szóban forgó űrlap kitöltése is.

A MÉLTÓSÁG VÉDELME

Ezen ügy kapcsán arról is állást foglalt az adatvédelmi biztos, hogy az etnikai önazonosságra vonatkozó személyes adatok közléséhez bizonyos esetekben az érintett kiskorúak hozzájárulása is szükséges. A felzárkóztató programokban óvodások és általános iskolások részvételére számítottak, akik a Ptk. szabályozása szerint cselekvőképtelenek, illetve korlátozottan cselekvőképeselek. Állást kellett foglalni tehát abban a kérdésben, hogy a cselekvőképtelen, illetve korlátozottan cselekvőképeselek személy nevében tehet-e olyan jognyilatkozatot törvényes képviselője, amellyel egyben a képviselt helyett gyakorolja a Nektv. 7. § (1) bekezdésében biztosított jogát a nemzeti vagy etnikai csoporthoz tartozás kinyilvánításához.

A gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény (kihirdette az 1991. évi LXIV. tv.) 12. cikke szerint „az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét – figyelemmel korára és érettségi fokára –, kellően tekintetbe kell venni”. Az 1997. november 1-jén hatályba lépett, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. tv. 8. § (1) bekezdése szerint „a gyermeknek joga van a szabad véleménynyilvánításhoz, és ahhoz, hogy tájékoztatást kapjon jogairól, jogai érvényesítésének lehetőségeiről, továbbá ahhoz, hogy a személyét és vagyonát érintő minden kérdésben közvetlenül vagy más módon meghallgassák, és véleményét korára, egészségi állapotára és fejlettségi szintjére tekintettel figyelembe vegyék”. Ezen

rendelkezések, valamint azon tény alapján, hogy a Nektv. szövegezése szerint e jogok „kizárólagosak” és „elidegeníthetetlenek”, az adatvédelmi biztos úgy foglalt állást, hogy a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozás, illetve a konkrét ügyben a programban való részvétel kérdésében a korlátozottan cselekvőképeselek gyermek véleményét mindenképpen ki kell kérni. (Ézt az álláspontot támasztja alá a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. tv. 15. § (1) bekezdése is, amely a nemzeti és etnikai önazonossághoz hasonlóan az identitás alkotóelemét képező, állampolgárságot érintő kérelmek benyújtásakor az érintett korlátozottan cselekvőképeselek személy meghallgatását rendeli.) Ebből következik, hogy a korlátozottan cselekvőképeselek érintettnek is meg kell adnia az Avtv. 3. § (2) a.) által megkívánt hozzájárulást. A cselekvőképeselek személy helyett az állásfoglalás szerint törvényes képviselője gyakorolhatja a Nektv. 7. § (1) bekezdésében rögzített jogosultságot, és adhatja meg a hozzájárulást az adatkezeléshez¹⁹.

A fentiek alapján tehát a kérdéses űrlap abban az esetben használható, ha a felzárkóztató programok a cigány kisebbség hátrányainak csökkentését szolgálják. A kitöltés természetesen (a Nektv. 7. § (1) bekezdésére figyelemmel) csak önkéntes lehet, és megkövetelhető, hogy a korlátozottan cselekvőképeselek kiskorú is hozzájáruljon a programban való részvételhez, vagyis aláírása szerepeljen az űrlapon. Az Avtv. 6. § (1) és (2) alapján az érintettet, illetve törvényes képviselőjét tájékoztatni kell az adatfelvétel önkéntes jellegéről, céljáról, kezelésének módjáról. Az adatkezelés során maradéktalanul be kell tartani az Avtv. egyéb rendelkezéseit, így az adattovábbításra és az adatbiztonságra vonatkozó szabályokat is.

Abban az esetben, ha a szóban forgó programok nem a cigány kisebbség hátrányainak csökkentését szolgálják, hanem általános felzárkóztató programokról van szó, az űrlap használata az adatvédelmi biztos állásfoglalása szerint törvényellenes, hiszen az Avtv. 5. § (1) bekezdése szerint személyes adat csak meghatározott célból kezelhető, az 5. § (2) bekezdése szerint csak az adatkezelés céljának megvalósításához elengedhetetlen, arra alkalmas adatok kezelhetők. Az etnikai önazonosságra vonatkozó adatok kezelése általános felzárkóztató program indítása esetén sértene a célhoz kötöttség és a szükségesség elvét.²⁰

Nem állítjuk, hogy a cigány kisebbséghez tartozó polgárokkal szembeni előítéletek felszámolása, méltóságuk biztosítása pusztán jogi probléma volna. Ám a szabadelvű, demokratikus társadalmak jogállami kultúrájában álláspontunk szerint fontos feladat hárul mind az állami, mind a nem-kormányzati alapjogvédő intézményekre. Az alapjogvédelem konkrét eseti megnyilvánulásain keresztül ezek a szervezetek adott

esetben akár a társadalom többségi véleményével szemben is védelmezhetik a kisebbségi csoporthoz tartozók méltóságát. Az alapjogvédők jogi ismeretterjesztő szerepe meghatározó lehet a demokratikus politikai kultúra fejlesztésében és a tömegérzelmekek demokratizálásában²¹.

JEGYZETEK

1. „Nyilvántartanak... nyilván tartanak... nyilván tartanak tőled” (a Kontroll Csoport dalszövege).
2. Ladányi János–Szelényi Iván: Ki a cigány? Kritika, 1997/12. 3. o.
3. Peter Berger: A becsület fogalmának korszerűtlenségéről. Világosság, 1992/8–9., 653–659. o.
4. Berger becsület- és méltóságfogalma természetesen nem egyezik a magyar jogi nyelvben használt becsület és méltóság kifejezésekkel. Vessd össze az Alkotmánybíróság 30/1992. (IV. 29.) sz. határozatát, amely a közösségek méltóságát említi.
5. Charles Taylor: Az elismerés politikája. In: Multikulturalizmus. Szerk.: Feischmidt Margit. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 143. o.
6. Ladányi János és Szelényi Iván Ki a cigány? című nemrég megjelent tanulmányukban összefoglalják azt a – bevallottan provokatív – problémakört, hogy miért megválaszolhatatlanok tudományos igénnyel a „Ki a cigány?” és a „Mi a cigány népesség száma és aránya az összlakosságon belül?” kérdések. A szerzők utalnak arra, hogy a klasszifikációs rendszerek közül a kutatók többnyire az önminősítést tartják a legmegbízhatóbbnak. Az önminősítés ugyanis nagymértékben változik egyik időpontról a másikra, a társadalmi előítéletek intenzitásától függően. Szerintük célszerűbb lenne azt vizsgálni, hogy ha a magukat romának minősítők száma egyik időpontról a másikra lényegesen nő vagy változik, mi a jellemzője az identitást váltó népességnek. „Mi is az „objektív” alapunk arra, hogy egy megkérdéztet, aki azt állítja, hogy ő bizony nem cigány, mi cigánynak minősítsünk?” A szerzők mellett érvelnek, hogy az önminősítés nem annyira megbízható, mint az a kutatásokban általában kezelni szokták. További probléma, hogy az etnikai keveredés nehezen mérhető, azt a kutatók nem vizsgálják. (Ladányi János–Szelényi Iván: Ki a cigány? Kritika, 1997/12. 3–6. o.)
7. Bánlaky Pál: Cigánycsaládok vizsgálata. Népjóléti Minisztérium család-, gyermek- és ifjúsáspolitikai főosztály családpolitikai osztálya, 1993.
8. A cigányság helyzete, életkörülményei. Budapest, 1994, KSH.
9. I.m. 11. o.
10. I.m. 9. o.
11. I.m. 7. o.
12. A kulturális identitásról. In: Multikulturalizmus ... 74. o.
13. Ügyszám: 611/A/1996.
14. A nevet nem közöljük.
15. Ügyszám: 319/A/1996.
16. Ügyszám: 214/K/1997.
17. Ügyszám: 362/A/1996.
18. Ügyszám: 308/A/1997.
19. A gyermekek alapjog-gyakorlásának feltételeiről lásd az Alkotmánybíróság 21/1996. (V. 17.) számú határozatát: „A gyermekeket megilletik az alapjogok. ... Ahol a törvények nem szabályozzák a kis- és fiatalkorúak joggyakorlását, az Alkotmány alapján esetről esetre kell meghatározni, hogy a gyermek mely alapjogot milyen vonatkozásban gyakorolhat maga, illetve hogy ki gyakorolja a nevében és érdekében, illetve hogy gyermek voltára és a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges védelemre és gondoskodásra való gyermeki jogot rögzítő, 67. §-ra tekintettel az alapjog gyakorlásának egyes területeiről nem zárható-e ki teljesen.” Az Alkotmánybíróság a 4/1993. (II. 12.) számú határozatában úgy foglalt állást, hogy az a szülőket megillető jog, hogy gyermekük egyházi iskolába járjon, illetve hogy ne kelljen vallási vagy lelkiismereti meggyőződésüktől eltérő irányultságú iskolába járnia – a szülői vezetés korlátain belül – a gyermeket is megilleti. Ugyanakkor kérdéses, milyen eredményre vezetne azon kérdés esetleges alkotmánybírósági vizsgálata, hogy a magát romának valló gyermeknek joga van-e saját etnikai önazonosságát kinyilvánítani, különös tekintettel a testületnek a 21/1996. (V. 17.) sz. határozatában megfogalmazott azon álláspontjára, hogy „...az állam köteles arra is, hogy legalább a nyilvánosság szférájában ne engedje meg, hogy a gyermek olyan tevékenységet folytasson, vagy olyan ügyekben állást foglaljon, amelyekben felelős álláspont kialakítására a gyermek nem érett ... Különösen megnöveli a kockázatot, ha olyan kérdésekben való nyilvános elköteleződésről van szó, amelyek megítélése a társadalomban kifejezetten ellentmondásos abban az értelemben, hogy széles körben negatív megítélés alá esik.” Ezen logika alapján az Alkotmánybíróság a gyermeknek homoszexuális egyesületben való tagságát minősítette alkotmányosan korlátozhatónak; ugyane gondolatmenet alapján a roma identitás gyermekkori kinyilvánítása is korlátozható lenne, hiszen Erős Ferenc 1994-es felmérése szerint a magyarok 67%-a osztja azt az előítéletet, amely szerint „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van” (Idézi Seres László: Egész világ ellenségük, Kritika, 1997/12., 2. o.) Kétség nélkül állítható tehát, hogy a cigány etnikumhoz tartozás a magyar társadalomban „széles körben negatív megítélés alá esik”.
20. Ügyszám: 867/K/1997.
21. Lásd Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. Válogatott tanulmányok I. kötet. Magvető Budapest, 1986. 316. o.